

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
катедра країнознавства та туризму

Варшавський університет
катедра україністики

Підляський науковий інститут

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
катедра географії та менеджменту туризму

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна
катедра туристичного бізнесу та країнознавства

Волинський національний університет імені Лесі Українки
катедра туризму та готельного господарства

Луцький національний технічний університет
катедра туризму та готельно-ресторанної справи

Ужгородський національний університет
катедра туризму

Київський національний лінгвістичний університет
катедра психології і туризму

**Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**
катедра географії

Інститут досліджень діаспори

САКРАЛЬНЕ ТА ТУРИЗМ

*Матеріали
міжнародної науково-практичної конференції
Київ, 28 квітня 2023 р.*

УДК 338.48-6:2](477)(082)

Сакральне та туризм: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 квітня 2023 р.) – К.:ТОВ «Геопринт»,2023. – 325 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
протокол № 10 від 21 квітня 2023 р.*

Рецензенти:

Людмила Филипович

докторка філософських наук, професорка
Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України

Володимир Антоненко

доктор географічних наук, професор
Київський університет культури

Видання здійснено коштом добродія Івана Гуленка (Житомир)

ISBN 978-617-674-061-2

Збірка матеріалів міжнародної науково-практичної конференції містить його програму та результати студювань науковців, педагогів, аспірантів і студентів різних регіональних центрів, а також практиків туризму. У публікаціях висвітлюються та аналізуються питання науковості та практичності сакрального, конфесійності сакрального, сакральності українського зарубіжжя, культових споруд в туризмі, релігійного та паломницького туризму в Україні та світі, втрат релігійного та паломницького туризму через воєнні дії та їхні наслідки (вітчизняний і зарубіжний досвід), ризик-менеджменту в релігійному та паломницькому туризмі, релігійного та паломницького туризму як навчальної дисципліни в закладах вищої освіти України та зарубіжжя, ролі PR, реклами та інновацій в організації паломницьких і релігійних турів, етнокзогенного потенціалу паломницького та релігійного туризму, фактору сакральності в гуманітарному проєкті «Місця пам'яті на мапі України».

© Винниченко І., упорядкування, 2023

ЄВРЕЙСЬКА СПАДЩИНА В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК РЕСУРС ТУРИЗМУ

Тернопільська область – дуже своєрідний регіон, де протягом століть співіснували різні етнорелігійні громади. До середини XVII ст. територія області була розділена між трьома воєводствами Речі Посполитої: Волинське, Руське і Подільське. Протягом століть у регіоні проживали євреї ашкеназі, що сповідували іудаїзм, розмовляли їдишем, займались ремеслом і торгівлею і концентрувались у містечках. Останні, вслід за Й. Петровським-Штерном [1], вважаємо за доцільне називати штетлами.

Метою нашого дослідження є аналіз поширення і стану збереження пам'яток єврейської культури на Тернопіллі та можливостей їхнього використання в туризмі.

Сакральній спадщині в туризмі досліджуваного регіону присвячені численні публікації науковців, журналістів та краєзнавців, але переважно акцентується увага на християнських святинях. Проблематика збереження і популяризації єврейської спадщини в Україні останніми роками висвітлюється у публікаціях та лекціях професора Й. Петровського-Штерна [1]. Досить інформативним є портал «Мій штетл» [2], де трьома мовами можна ознайомитись із переліком та коротким описом містечок, синагог та кіркутів в окремих областях України, зокрема й у Тернопільській. Обширний матеріал про єврейські кладовища і місця масових захоронень часів голокосту містить англomовний ресурс «Путівник зі збереження єврейських кладовищ у Західній Україні» [3]. Найдетальніше дослідженим об'єктом єврейської спадщини в області є «Новий» єврейський цвинтар у Збаражі, детально описаний у монографії Т. Федорів [4]. Приверненню уваги пересічних громадян до забутої в регіоні культури євреїв сприяє також художня література, наприклад роман С. Андрухович «Амадока».

В межах досліджуваного регіону кілька десятків населених пунктів так чи інакше пов'язані з розвитком їдишмовної єврейської культури. В окремих із них нині є залишки синагог та єврейських кладовищ, іноді навіть частини забудови штетла. При глибшому вивченні теми можливе створення окремих спеціалізованих маршрутів для ностальгійного туризму євреїв, предки яких колись проживали в містечках Тернопільської області. Такі екскурсії мають спорадичний характер, рівно як і чисто наукові експедиції спеціалістів з юдаїки.

Більш поширеним є включення пам'яток єврейської культури в екскурсійні тури тернопільських, львівських та київських фірм, що було нормою при

зростанні туристичного потоку до 2020 року. Найчастіше про євреїв туристи могли чути у Бучачі, Кременці та Чорткові. Дещо менше у Тернополі, Товстому, Скалі-Подільській, Струсові, Підгайцях та ін. Причина такої ситуації – побудова оглядового маршруту і віддаленість відповідних пам'яток від нього. Звісно є й суб'єктивний фактор. Не всі маршрутні гідни мають достатньо знань з юдаїки.

У Чорткові є збережені дві синагоги і зареєстрована невелика єврейська громада. «Нова» чортківська синагога збудована на початку ХХ ст. у романтичному стилі на замовлення ружицького цадика Фрідмана. Вона стала осередком хасидизму в місті. Завдяки розміщенню біля головної вулиці не побачити її просто не можливо. Біля так званої «старої ратуші» встановлено також пам'ятник видатному австрійському письменнику єврейського походження К. Е. Францоу, який народився в Чорткові та описав це місто в романі «Торговий день у Барнові».

У Бучач туристи теж їдуть переважно дивитись на барокові шедеври, але досвідчений гід обов'язково згадає геніального письменника, нобелівського лауреата в галузі літератури Ш.-Й. Агнона, який народився і провів молоді роки у цьому місті. Тут можна оглянути пам'ятник письменнику, завітати у арт-двір Агнона та побачити ключ від міської синагоги і печатку кагалу. На кіркуті є збережені і недавно віднайдені могили матері і батька письменника.

Кременець – місто де нині немає єврейської громади, а єдина збережена синагога була в свій час перетворена радянською владою у центральний автовокзал. Про те, Національний природний парк «Кременецькі гори» включив кіркут як одну із зупинок еколого-туристичного маршруту «Стежками древнього Кременця». Тут можна дізнатись про поховальний обряд в іудаїзмі, про зміст написів на мацевах, та й загалом про життя єврейської громади в місті до приходу нацистів. Кладовище огорожене за фінансової підтримки фонду Конрада Аденауера у 2019 році. Хоча, роботи по благоустрою кладовища розпочались за кілька років до початку ініціативи ESJF у Кременці.

Відносно великий потік туристів спостерігається в Тернополі. Це місто було одним із центрів розвитку течії гаскала в іудаїзмі. Тут жив і працював філософ-просвітителю Й. Перль, якого називають «єврейським Руссо» з Тернополя. У місті було дві синагоги – стара та нова. При останній діяла приватна напівсвітська школа Й. Перля. На сьогодні в Тернополі збережене лише «нове» єврейське кладовище, яке туристи, як правило, споглядають із вікон автобуса. Обидві синагоги та старе кладовище знищені нацистами та більшовиками у роки Другої світової війни та атеїстичного радянського режиму.

Цікава і непогано збережена споруда синагоги є у смт Гусятин. В радянські часи тут знаходився краєзнавчий музей. Зараз вона зачинена, тому туристи можуть оглянути лише екстер'єр. Будівля, як і «нова» синагога в м. Чортків, також містить неоготичні «романтичні» мотиви в архітектурі. У Буданові, Струсові, Заліщиках, Підгайцях будівлі синагог збережені, але дуже занедбані, з пошкодженими або й із зруйнованими покрівлями. З туристами в цих містечках ситуація дуже різна. Так, через Заліщани і Струсів прямують великі туристичні потоки, втім, яка частина з них зупиняється тут для екскурсій – достеменно невідомо. Однак, дуже занедбаний стан кіркутів і синагог в цих поселеннях, як і їхнє розташування, точно не приверне до них увагу пересічного туриста.

Інша ситуація у Буданові та Підгайцях. Вони знаходяться осторонь основних туристичних шляхів. У Буданові, з поміж іншого, можна оглянути фрагмент типової забудови штетла початку ХХ століття, яка поступово перебудовується. Колишнє містечко занепадає. У центрі є руїна синагоги, дах якої завалився кілька років тому. Залишки двох єврейських кладовищ тепер огорожені, але більшість мацев були знищені під час Другої світової війни нацистами, а згодом – комуністами. Навпроти синагоги встановлений пам'ятник С. Моргенштерну – письменнику і журналісту, уродженцю с. Буданова, автору художньої книги «В інші часи. Юні літа в Галичині».

Ще одне знакове поселення для розуміння їдишиської культури в Україні – смт Товсте на півдні області. У ХVІІІ ст. тут жив і проповідував засновник хасидизму майбутній Меджибізьський цадик Ізраїль бен Еліезер (Бешт). На кіркуті, поряд із дорогою Товсте – Борщів, збереглась могила його мами. Нині над нею встановлено шатро (огель), що добре помітно навіть з дороги.

До Другої світової війни на території сучасної Тернопільської області проживала численна єврейська громада, яка залишила доволі помітний слід у культурному ландшафті регіону. Значна частина юдейської культурної спадщини була знищена нацистами і комуністами у період з 1939 до 1991 року. На сьогодні цікавими для туристів є синагоги та їх руїни, пам'ятники єврейським письменникам, єврейські кладовища, фрагменти традиційної забудови колишніх містечок. Для популяризації єврейської спадщини у туризмі на Тернопіллі необхідно включити ці об'єкти у екскурсійні маршрути.

1. *Петровський-Штерн Й.* Штетл. Золота доба єврейського містечка. – К.: Критика, 2019. – С. 394.
2. Мій штетл. Єврейські містечка України. URL: https://myshtetl.org/index_ua.html
3. A Guide to Jewish Cemetery Preservation in Western Ukraine. URL: <https://jewishheritageguide.net/uk/cemeteries/ternopil>
4. *Федорів Т.* Нарис до історії євреїв Збаража. «Новий» єврейський цвинтар міста. – Тернопіль: Лібра Терра, 2019. – 116 с.